

О.Очилов,
ТДШУ Хитой филологияси кафедраси ўқитувчиси, PhD

ХИТОЙ ХАЛҚ ЭРТАКЛАРИНИНГ ТУРЛАРИ ВА БАДИИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация: Фольклор хитой адабиёти тарихида, унинг ривожига юксак ўринга эга. Жумладан хитой халқ эртаклари ҳам. Мақолада хитойда истиқомат қилувчи турли миллатларга хос бўлган эртакларнинг турлари, мазмун жиҳатдан ўзига хослиги ўрганилган. Шу билан бирга турли образлар, эртакларнинг бадиияти, хусусан сюжет тузилиши, характерларнинг яратилиши, бадиий воситаларнинг қўлланилиши кабилар таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: фольклор, хитой халқ эртаклари, эртакларнинг турлари, бадиият, сюжет, бадиий-тасвирий воситалар, образ.

ВИДЫ И ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ КИТАЙСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗОК

Аннотация: Фольклор имеет огромное значение в истории литературы Китая. Огромную роль в этом играют народные сказки Китая. В статье описаны разновидности сказок среди коренных жителей Китая. Особое место в данной статье занимают разновидности образов, структура сюжетной линии, а также использование художественных источников.

Ключевые слова: фольклор, китайские народные сказки, разновидности сказок, художественность, сюжет, способах выражения, образ.

TYPES AND ARTISTIC MEANS OF CHINESE FOLK FAIRY TALES

Annotation: Folklore has a special importance in the history of Chinese literature. The same can be said about Chinese folk tales. The article explores the types of fairy tales that are unique to different nationalities living in China, and their specificity in terms of content. Furthermore, various images, the art of fairy tales, particularly, the plot structure, the creation of characters, the use of artistic means, etc. are analyzed.

Keywords: folklore, Chinese folk tales, types of fairy tales, art, plot, artistic means, image.

Фольклор эртаклар болаларга кизиқиш ва завқ бериш билан бирга улар учун энг яхши тарбия воситаларидан бири ҳамдир. Хитой фольклорида кўп сонли эртаклар қадимги даврлардан то шу кунларга қадар етиб келган бўлиб, ғоявий ва бадиий жиҳатдан ўзининг юқори даражасига етган. Фантазияга бойлик, мазмуннинг соддалиги ва тушунарлилиги, салбий ва ижобий образларнинг аниқ кўрсатилганлиги, одамни ўзига тез жалб қила олиши, тарбиявий

аҳамиятининг юқорилилиги кабилар хитой халқ эртакларига ҳам хосдир. Бундай эртаклар тасаввур кучи орқали халқнинг содда анъанавий одоб-ахлоқ нормаларини, яратувчанлик руҳияти ва халқ донишмандлигини, турли ҳаётий тажрибаларни ўзида акс эттиради.

Хитой халқ эртакларининг мазмуни ва турлари

Ҳайвонлар ҳақидаги эртаклар. Ҳайвонлар ҳақидаги эртакларнинг қаҳрамонлари ҳайвонлардан иборат. Кўп ҳолларда ҳайвонларнинг ташқи кўринишидан уларнинг ўзига хос хусусиятларини тасвирлашда фойдаланилади. Масалан, «Тулки, маймун, куён ва от» («狐狸, 猴子, 兔子和马» [1]) эртагида маймуннинг жуда ҳам ақллилиги, тинимсиз миясини ишлатаверганидан ва ўйлай–верганидан пешонаси тўла ажин эканлиги, шунингдек эртақдаги бошқа ҳайвонларнинг айрим хусусиятларини қандай юзага келганлиги ҳақида ҳикоя қилинади. «Йўлбарснинг шогирд тушиши» («老虎拜师傅») эртагида йўлбарс мушукдан дарахтга қандай чиқишни ўргатишини сўраб унга шогирдликка тушибди ва дарслари охирига етмасдан мушук олдидаги қарзини унутиб, уни еб қўймоқчи бўлибди. Шу тариқа йўлбарс дарахтга чиқишни ўрганомай қолганлиги ҳақида айтилади. Бу каби тушунтиришлар албатта илмий қарашларга умуман мос эмас, бироқ бундай эртаклар ҳайвонларнинг баъзи хусусиятларини қизиқарли, ўзига хос тарзда тушунтириши, аниқ мантиқий мазмунга эгаллиги болалар билмини ривожлантиришда катта аҳамиятга эга.

Бошқа бир турдаги ҳайвонлар ҳақидаги эртақ қаҳрамонларига одамларга хос хислатлар сингдирилади ва бу орқали инсониятнинг ижтимоий муаммолари ва зиддиятлари акс эттирилади. Масалан, «Куённинг қасоси» («兔子的报仇») эртагида жабирдийда куён ўзининг қудратли душмани олдида мутлақо ожиз, аммо, ақлли тадбир тузиб шерни ўлдиришга муваффақ бўлади. Шернинг лақмалигидан фойдаланиб бир жойда ундан ҳам кучлиси борлигини айтиб қудуқ ёнига бошлаб келади. Қудуқда ўз аксини кўрган шер унга отилади ва чўкиб ҳалок бўлади. Бу каби эртакларда халқ ҳикматли ҳикояларига хос хусусиятлар мавжуд, бироқ эртаклардаги фалсафий мазмун ҳикматли ҳикоялардагидек у қадар юқори эмас. Шунингдек эртаклар жонли тасвир борасида ҳам ҳикматли ҳикоялардан фарқ қилади. Ҳикматли ҳикоялар нисбатан қисқа бўлиб, асосий аҳамият фалсафий моҳиятни очиб беришга қаратилганлиги боис одатда кўплаб образлар тасвири тушиб қолади.

Жин-шайтонлар ҳақидаги эртаклар. Ҳайвонлар жинларга айланиб, одам шаклига кириб олишади, бироқ, ҳайвонларнинг ўзига хос хусусиятлари ўзгармай қолади. Масалан, «Бўри буви» («狼外婆») эртагини олайлик. Эртақда қари бўри меҳрибон бувига айланиб, ёш болаларни алдаб паққос тушира бошлайди. Кунлардан бир куни унинг думи кўриниб қолади ва болалар бундан хушёр тортиб, режа асосида уни ўлдиришади. Бу эртақ турли ҳудудларда кенг ёйилган, бироқ, номларда фарқлар мавжуд. Баъзи жойларда «Йўлбарс буви» дейилса, бошқа ҳудудларда «Айиқ буви», «Горилла буви», «Ёввойи буви» ва бошқа шунга ўхшаш номлар билан аталади [2]. Бу каби эртаклар болаларда

хушёрлик, яхши ва ёмонни фарқлай олиш каби кўникмаларни ривожлантиришда алоҳида аҳамиятга эга.

Жин-шайтонлар ҳақидаги баъзи эртаклар ижобий кўринишга эга. Масалан, «Чавандоз бақа» («青蛙骑手»), «Илон куёв» («蛇郎»), «Аждаршоҳнинг уч маликаси» («龙王三公主»), «Оққуш фаришта» («天鹅天仙»), «Чиганок қиз» («田螺姑娘») ва ҳоказолар. Бу каби эртакларда халқнинг орзу умидлари мужассамлаш–ганлигини кўриш мумкин. Чавандоз бақа жасур ва кўркмас, бир кулганда сарой ларзага келади; йиғлаганда сув тошиб шоли далаларини тўлидиради, у ғайритабиий кучга эга.

Сеҳргарлик эртаклари. Бу турга хос эртакларда бир қимматбаҳо нарса ёки буюм ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Уни меҳнат самараси ёки яхши одамларнинг яхши ишларига мукофот сифатида баҳолаш мумкин. Муаммога сиртдан эмас, балки, моҳиятан қараладиган бўлса сеҳрли эртакларга меҳнатни рад этиб, ялқовликни мадҳ этувчи восита эмас, аксинча меҳнатни севишга чорлайдиган восита эканлиги яққол сезилади. Бу каби эртаклар ишламасдан тишлашликни тарғиб этмайди, балки, болаларда меҳнатсеварликни тарбиялашга хизмат қилади. Сеҳрли эртакларда бойликка ёки қимматли буюмга меҳнат қилиб, курашиб, яхшилик қилибгина эришиш мумкин. Агар у тайёрига айёр бўлган ёмон одамлар кўлига тушиб қолса, улар нафақат бахтга эришолмайди, ҳаттоки қаттиқ жазоланишади ҳам. Шунинг учун ҳам баъзи бундай эртаклар меҳнат қилмасдан бойликка эришиш мумкин деган хомхаёлликни тарғиб қилади каби фикрларга қўшилиб бўлмайди. Мўғул халқ эртакларидан бири «Қасос таёқ» («报仇棒») да сеҳрли дарахт ва сават меҳнаткаш мискин йигит Эхихучининг кўлида олтин, кумуш ва оппоқ нонлар яратади, бироқ, хасис бойнинг кўлига тушганда кўтир бақалар пайдо бўла бошлайди. Оқибат йигит қасос тўқмоқ орқали бойдан ўч олади.

Жуанг миллатининг «Жуанг кимҳоби» («一幅僮锦») эртаги бор имкониятини ишга солиб, сеҳрли буюмни қидириш ҳақида. Бу эртак моҳиятан боларага барча қийинчиликларга бардош бериб, сабр-тоқат билан ўз мақсади томон интилиш кераклигини уқтиради. Кимхоб аслида узоқ вақт давом этган қаттиқ меҳнат самараси, кекса буви уни уч йил дегандагина тайёрлаб бўлади. Бу кимхобнинг мўъжизаси шундаки, агар кўз ёши унинг устига тушса у кичик кўм-кўк дарёга айланади, кўздан қон тушса кип-қизил куёшга. Кимхоб жуда гўзал бўлганлиги сабаб, Шарқ куёши тоғининг маъбудаси уни тортиб олади. Уч ўғил кимхобни излаб йўлга чиқишганда, икки ака оловли тоғ ва денгиздан ўтишдан кўрқишиб, йўлдан топиб олган бир хумча тиллани оладида шаҳар томон кайфу сафо қилгани жўнаб қолишади. Кенжа ўғил эса ўткинчи ҳавасларга қўл силтаб тош отни миниб оловли тоғ ва денигизни ошиб ўтади. Йўлида учраган барча қийинчиликларни енгиб, охир-оқибат Қуёш тоғига етиб боради ва кимхобни олиб қайтишга муваффақ бўлади. Кимхобдаги боғу роғлар ва қизил либос кейган фаришта ҳақиқатга айланиб, кенжа ўғил фаришта қиз билан турмуш қурибди. Икки ака ҳамма бойлигини сарфлаб камбағал бечораларага айланиб қолишган экан. Эртакда дангасаликнинг ёмон оқибати ва

меҳнатсеварликнинг албатта мукофоти бор эканлиги уқтирилади. Бу эса эртақнинг тарбиявий аҳмиятини яна бир карра ошишига хизмат қилади.

Инсонлар иштирокидаги эртақлар. Бу туркумга оид эртақларда инсон образи марказий ўринда бўлиб, ҳаёлий тасаввур ва муболағалар билан бойитилади. «Ўн оға-ини» («十兄弟») ва чосон миллатининг «Олти оға-ини» («六兄弟») эртақлари одамлар ҳамжиҳат бўлса буюк кучга эга бўлишини образли тарзда акс эттиради. Ўн оға-инининг ҳар бири ўзига хос хислатга эга: яхши эшитувчи, ўткир кўз, полвон, темир бош, темир тана, узун оёқ, доно, кучли оёқ, катта оғиз, катта кўз. Император Чинши Хуангди уларни махф қилишнинг бирон бир чорасини тополмайди. Чунки, оға-инилар ҳар бири ўз хислатларини биргаликда ишга солиб, мураккаб вазиятлардан чиқиб кета олишади. Ўн оға-ини халқ бирдамлигининг қудрати тимсоли сифатида гавдаланади.

Эртақларнинг бадиий хусусиятлари

Эртақларда романтизм унсурлари фаол, бироқ, романтик тасаввур албатта аниқ реал асосга эга. Эртақларда одатда қўлланувчи бадиий воситалар ҳаёлий тасаввур ва жонлантиришдир. Жонлантириш воситаси ифода шаклига кўра уч хил: биринчиси, ҳайвонларнинг одамларга хос хислатларга эга бўлиши; иккинчиси, ҳайвонларнинг инсон кўринишига айланиши; учинчиси, инс-жинсларнинг инсон шаклига кириб олиши [3].

Эртақда ҳайвонларнинг инсонга хос хусусиятга эга бўлиши. Бунда ҳайвонларнинг табиий хусусиятлари (ташқи кўриниш, ўзига хос характер) ёрдамида маълум тоифадаги кишилар акс эттирилади. Масалан, оқил куён, доно эчки кабилар одатда жамиятда эзилган одамлар образини ифодаласа, айёр тулки, ваҳший бўри, кабилар маккор, бераҳим, шавқатсиз кишилар тоифасини намоён этади. Турли эртақларда бир ҳайвоннинг турли характерини кўриш мумкин. Масалан, йўлбарс билан шер баъзан қаҳрамон сифатида, баъзан қонхўрлар сифатида гавдаланади. Бу каби ҳайвонлар гапиради, фикрлайди, бироқ, ўзларига хос хусусиятларни ҳам сақлаб қолади. Ҳайвонлар ўртасидаги муносабат баъзан жамиятдаги табақалар ўртасидаги ўткир зиддиятларни акс эттирса, баъзан халқ ичидаги ғоявий қарама-қаршиликларни ифода этади.

Ҳайвонларнинг инсон шаклига кириши. Турли кишиларга хос характерни яққол акс эттиради. Ҳайвон ўз ташқи кўринишини ўзгартириб одам кўринишига ўтади. Масалан, бўри буви, оққуш қиз, чавандоз бақа, шафтоли гул қиз ва ҳоказолар. Турли кўринишдан тортиб ички ўй-фикригача ўша ҳайвон ёки ўсимликнинг асл хусусияти билан узвий боғлиқ, бироқ маълум бир ўзгариш юзага келган. Бундай ўзгаришлар одатда кишиларнинг гўзаллик ва тубанликка бўлган қарашлари, ҳиссиётлари ҳамда жамият фикрини ўзида акс эттиради. Халқ эртақларидаги образлар аслида ташқи кўриниши жуда хунук, ҳаттоки жуда кўрқинчли бўлган ҳайвонлар нафақат ташқи кўриниши, балки, ички дунёси ҳам гўзал инсонга айланади. Масалан, илон йигит ақлли ва жасур; чиғаноқ қиз гўзал ва эпчил. У кечалари камбағал оғаларига ёрдам беради. Чавандоз бақа кучли ва ўзига тўқ ўспирин йигит, кийими ва тулпорининг яшиллиги бақанинг асл рангидан дарак. Унинг ўктам ва жасурлиги билан бирга

моҳир мерган эканлиги одамларни ҳайратга солади. Бундай хунукдан гўзаллика ўзгариш ҳолати замирида чуқур ҳаётий деаликтик асос мавжуд. У зулм остида қолган халқнинг оғир тақдири ва орзу-умидларини ҳаққоний акс эттираолган. Қадимги жамиятда оддий халқ саройлар курди, лекин, каталакларда яшади; бойликлар яратишди, бироқ, камбағалликда кун кечиришди; гўзалликлар ижод қилишди-ю, ўзлари абгор қолишди. Ночорликда яшаётган халқ учун чиройли кийиниш ва ўзига оро бериш кабилар бегона бўлган бўлса-да, уларнинг руҳий олами бунинг акси эди. Бундай ижтимоий зиддиятлар эртакларда чавандоз бақа, чиғаноқ қиз, илон йигит образлари орқали ўз аксини топди. Бу каби эртаклар болаларга ташқи кўринишга эмас, балки ички олам гўзаллигига эътибор қаратиш лозимлигини уқтиришда муҳим тарбиявий аҳамиятга эга.

Халқ эртакларги инс-жинслар образи одатда табиат кучлари ва жамиятдаги ёвуз кучларнинг рамзи. Тоғ маъбуди, момақалдиروق маъбуди, сув алвасти, бўғма илон шоҳи кабилар ваҳший, ташқи кўриниши кўрқинчли ва даҳшатли кучга эга. Масалан, «Қиз қушни излаб» эртагида тоғ ҳукмдори золим кишилар образи. Ту халқининг «Камонбоз Хейманинг уч оғаси» («黑马长三个») эртагидаги тўққизта ёлмоғиз одам қони ва гўштига ташна маҳлуқлар. Эртакларда ёвуз образлар қанчалик кўрқинчли, қанчалик кучли бўлишмасин, лекин, уларнинг доим бир ожиз томони бор. Айнан ўша ожизликлари туфайли халқнинг жасур қаҳрамонлари томонидан маҳф этилади. Буни эртакларда акс этган халқ томонидан ёвузларга чиқарилган эстетик ҳукм сифатида баҳолаш мумкин.

Эртаклардаги образлар характери жуда аниқ тасвирланган бўлиб, одатда муболаға ва қиёслаш воситалари орқали янада ёрқинроқ гавдаланади. Масалан «Ўн оға-ини» эртагидаги ўн оға-инининг ҳар бирига хос хислатлари муболағали тасвирланган ёки гўзал фаришта, бадбашара алвасти, уларни одамлар орасидан топиш мушкул масала. Гўзалликнинг янада гўзаллаштирилиши, хунукликнинг янада хунуклаштирилиши кишиларда чуқур таъсурот қолдирилиши билан аҳамиятли. Масалан, кимхобни излаб йўлга чиққан уч ака-укадан иккиси очкўз, кўрқоқ, укасининг ботирлигидан дарак йўқ. Кенжа ўғил мақсадга эришилиш йўлида мисли кўрилмаган қийинчиликларни матонат билан енгиб ўтади. «Илон йигит»даги уч опа-сингилнинг характеридаги чизгилар ҳам худди шундай, сингиллар меҳнатсевар, меҳрибон ва хушрўй, опа эса дангаса, кўпол ва хунук. Якун ҳам аниқ ва равшан – яхшилар муродга етади, ёмонлар эса жазосини олишади.

Эртакларнинг сюжети содда ва аниқ, сажлар кўп учрайди, кўпгина диалоглар айнан саж орқали ифодаланади. «Каомнбоз Хейманинг уч оғаси» эртагида Хейма ўзига оға-ини излаб тоққа борганда катта тошга дуч келади ва унга қарата ўқ узиб тошни ағдаради, шунда пастдан бир одамнинг овози эшитилади: “， 往上走的往上走， 往下走的往下走， 哪位大哥射翻了我的房子， 想干什么？” яъни, “Хой, тепага кетсанг тепага кет, пастга кетсанг пастга кет, қайси оғам ағдарди бу уйимни, нима қилмоқчисан айтчи, энди ўзимни”? Хейма бунга жавобан шундай дейди: “我不往上走， 也不往下走， 我要请你出

来结拜个兄弟呢”. Яъни, “Тепага кетганим йўқ, пастга ҳам тушганим йўқ. Чиқсанг девдим, ога-ини бўлардик.” Шунингдек «Илон йигит» эртагида кушчаларга айланган сингиллар опасини шундай қағайди: “奸, 奸, 奸, 拿我的镜子照狗脸, 丑, 丑, 丑, 拿我的梳子梳狗头”. Яъни, “Бети қора, бети қора, бети қора, кўзгумни олиб ит бетинга бир қара. Хунук, хунук хунуксан, тарогимни олгинда ит бошингни бир тара”. Бундай тил ритми ва такрорлар одатда эртаклар сюжетидаги такрорларни ўзаро боғлашда юзага келади. Яъни, кўпчилик эртакларда бош қаҳрамон одатда учта синовдан ўтади ёки учта яхшилик қилади ва ҳоказолар. Бир хилдаги воқеалар бир неча бор такрорланади, ифода тили доим қайталанади, бундай ҳолат тингловчида чуқур таъсурот қолдириши, эртак сўзловчи зиммасидаги оғирликни енгиллаштириши, юз марта эшитса ҳам тингловчининг медалига тегмаслиги кабиларни таъминлашга хизмат қилиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

- [1] 《中国民间故事选》第一册, 作家出版社, 1961 年版. 第 47 页。
- [2] 段宝林: 《狼外婆故事的比较研究初探》, 《民间文学论坛》, 1982 年, 创刊号. 第 25 页。
- [3] 龚鹏程. 《中国文学史 (上册) 》后浪出版咨询 (北京) 2009. 第 78 页。